

جامعه‌شناسی کارتن خوابی

دکتر اکبر علیوردی‌نیا
دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه مازندران

زیر نظر اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

سرشناسه	:	علیوردی نیا، اکبر، ۱۳۳۶ -
عنوان و نام پدیدآور	:	جامعه‌شناسی کارتن‌خوابی / اکبر علیوردی نیا؛ زیر نظر معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران (دکتر سید محمدهادی ایازی) اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران (سید رضا مصطفوی) سرویراستار مصطفی پاکدل نژاد.
مشخصات نشر	:	تهران: انتشارات جامعه‌شناسان، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	:	ص. ۱۹۹.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۵۹۹۹-۳۷-۲
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	بی‌خانمان‌ها - ایران - تهران - نمونه‌بررسی.
شناسه افزوده	:	ایازی، سیدمحمدهادی
شناسه افزوده	:	مصطفوی، رضا
شناسه افزوده	:	پاکدل نژاد، مصطفی، ۱۳۵۲ - ویراستار
شناسه افزوده	:	شهرداری تهران. دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۰ ع ۹/ت ۵۹۹۲/۵۶ HV۲۵۹۲/۵۶
رده بندی دیویی	:	۳۰۵/۵۶۹۲۰۰۹۵۵۱۲
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۱۶۷۲۳۸

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی

جامعه‌شناسان

فروشگاه و نمایشگاه مرکزی: تهران، خیابان انقلاب، رویروی درب اصلی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، همکف،

پ ۳۳۳، فروشگاه جامعه‌شناسان، تلفن: ۶۶۰۰۰۰۵۱

WWW.JAMEESHENASAN.COM

Email: info@jameeshenasan.com

زیر نظر: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، تقاطع بزرگراه کردستان و شهید گمنام، ساختمان

معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، طبقه دوم

تلفن: ۸۲۱۰۶۰۰۰

جامعه‌شناسی کارتن‌خوابی

دکتر اکبر علیوردی نیا

دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه مازندران

چاپ اول: ۱۳۸۹ تهران تعداد: ۱۰۰۰ نسخه قیمت: ۵۰۰۰ تومان

ناظر فنی: مصطفی پاکدل نژاد صفحه‌آرا: میلاد ناجیک‌نوروزی طرح و اجرا: نگار گرافیک

ISBN: 978-600-5999-37-2

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۹۹-۳۷-۲

کلیه حقوق محفوظ است.

فهرست مطالب

فصل اول (مقدمه)	
۱.۱. مقدمه	۱۵
فصل دوم (پیشینه)	
۱.۲. پیشینه تجربی	۲۵
۱.۱.۲. مطالعات و پژوهش‌های انجام‌شده در خارج از کشور	۲۶
۱.۱.۱.۲. شرایط ساختاری	۲۶
۲.۱.۱.۲. روابط خانوادگی و شبکه حمایت اجتماعی	۳۲
۳.۱.۱.۲. قربانی شدن و سوءاستفاده جنسی یا جسمی	۴۲
۴.۱.۱.۲. بیماری روانی، هویت اجتماعی منفی و عزت نفس پایین	۴۷
۵.۱.۱.۲. سیستم‌های خدمات اجتماعی برای امداد کارتن خواب‌ها	۵۴
۶.۱.۱.۲. سوء مصرف مواد و رفتارهای پرخطر	۵۷
۲.۱.۲. ارزیابی تحقیقات پیشین درباره بی‌خانمانی	۶۷
۲.۲. پیشینه نظری (دیدگاه‌های نظری در تبیین کارتن‌خوابی)	۷۲
۱.۲.۲. دیدگاه کارکردگرایی ساختی	۷۲
۱.۱.۲.۲. نظریه آسیب روانی	۷۴
۲.۱.۲.۲. توسعه خطر	۷۴
۳.۱.۲.۲. الگوی چندعلتی روانی-اجتماعی	۷۵
۴.۱.۲.۲. فقر و رشد کودکان	۷۵
۵.۱.۲.۲. نظریه بی‌خانمانی بین نسلی	۷۶
۶.۱.۲.۲. نظریه بوم‌شناختی	۷۷
۲.۲.۲. دیدگاه ستیز	۷۹

فصل سوم) چهارچوب نظری

۸۷	۱.۳. نظریه پیوند اجتماعی هیرشی
۹۰	۲.۳. نظریه عمومی جرم گاترمدسون و هیرشی (نظریه خودکنترلی)
۹۴	۱.۲.۳. خودکنترلی و پیوند اجتماعی، پیوند افتراقی و یادگیری اجتماعی
۹۷	۳.۳. نظریه عمومی فشار اگنیو
۹۸	۱.۳.۳. فشار ایجادشده به خاطر عدم دستیابی به اهداف ارزشمند مثبت
۹۸	۲.۳.۳. فشار در نتیجه حذف انگیزه‌های ارزشمند مثبت از افراد
۹۹	۳.۳.۳. فشار در نتیجه وجود انگیزه‌های منفی
۱۰۰	۴.۳. نظریه‌های مربوط به شبکه اجتماعی و حمایت اجتماعی
۱۰۲	۱.۴.۳. کلیات شبکه حمایتی
۱۰۲	۲.۴.۳. اندازه شبکه حمایتی
۱۰۲	۳.۴.۳. حمایت اجتماعی دریافتی
۱۰۳	۱.۳.۴.۳. حمایت عاطفی
۱۰۳	۲.۳.۴.۳. حمایت ابزاری
۱۰۳	۳.۳.۴.۳. حمایت ارزیابی/تأیید/اطلاع‌رسانی
۱۰۳	۴.۳.۴.۳. حمایت معاشرتی
۱۰۳	۵.۳. فرضیه‌های تحقیق

فصل چهارم) روش

۱۰۷	۱.۴. روش تحقیق و ابزار گردآوری داده‌ها
۱۰۷	۲.۴. جمعیت و نمونه
۱۰۸	۳.۴. تصریح مفاهیم و سنجش متغیرها
۱۰۸	۱.۳.۴. پیوستگی
۱۰۹	۲.۳.۴. حمایت اجتماعی
۱۰۹	۳.۳.۴. خودکنترلی
۱۱۱	۴.۳.۴. سوء مصرف مواد
۱۱۱	۵.۳.۴. قربانی شدن
۱۱۱	۶.۳.۴. شبکه اجتماعی
۱۱۲	۷.۳.۴. فشار
۱۱۲	۸.۳.۴. کارتن خوابی
۱۱۳	۹.۴. اعتبار و پایایی ابزارها
۱۱۵	۵.۴. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

فصل پنجم) یافته‌ها

۱۱۹	۱.۵. توصیف متغیرهای زمینه‌ای
۱۱۹	۱.۱.۵. توزیع سنی پاسخ‌گویان
۱۲۰	۲.۱.۵. توزیع پاسخ‌گویان برحسب محل تولد
۱۲۰	۳.۱.۵. توزیع پاسخ‌گویان برحسب وضعیت تأهل

۴.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب تعداد فرزند	۱۲۱
۵.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب میزان تحصیلات	۱۲۲
۶.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب وضعیت اشتغال	۱۲۳
۷.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب مدت بیکاری	۱۲۳
۸.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب میزان درآمد	۱۲۴
۹.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب پایگاه اجتماعی اقتصادی	۱۲۵
۱۰.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب عمده ترین مواد (مخدر) مصرفی	۱۲۶
۱۱.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب ابتلا به بیماری	۱۲۶
۱۲.۱.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب میانگین اقامت در اماکن مختلف در یک سال گذشته	۱۲۷
۲.۵	توصیف متغیرهای نظری	۱۲۸
۱.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب پیوستگی	۱۲۸
۲.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب حمایت اجتماعی (ادراکی)	۱۳۰
۳.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب خودکنترلی	۱۳۲
۴.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب سوء مصرف مواد	۱۳۶
۱.۴.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب اعتد گرایش به مواد	۱۳۶
۲.۴.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب بعد تعلقات مرتبط با مواد	۱۳۸
۳.۴.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب تعداد دفعات مصرف	۱۳۸
۴.۴.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب تعداد دفعات دستگیری	۱۳۹
۵.۴.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب مدت محکومیت در زندان	۱۴۰
۶.۴.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب سابقه مصرف مواد	۱۴۱
۷.۴.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب مدت مصرف مواد (مخدر) یا الکل	۱۴۱
۵.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب قربانی شدن	۱۴۳
۶.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب شبکه اجتماعی	۱۴۴
۷.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب متغیر فشار	۱۴۶
۱.۷.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب وجود محرک منفی	۱۴۶
۲.۷.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب میزان حالات عاطفی منفی	۱۴۷
۳.۷.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب حذف محرک مثبت	۱۴۸
۸.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب کارتن خوابی (متغیر وابسته تحقیق)	۱۵۰
۱.۸.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب تعداد دفعات بی خانمانی	۱۵۰
۲.۸.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب مدت بی خانمانی	۱۵۱
۳.۸.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب مدت استفاده از گرم خانه	۱۵۱
۴.۸.۲.۵	توزیع پاسخ گویان برحسب میزان استفاده از گرم خانه در هفته	۱۵۲
۳.۵	آزمون فرضیه ها	۱۵۴
۱.۳.۵	پیوستگی اجتماعی	۱۵۶
۲.۳.۵	شبکه اجتماعی	۱۵۶
۳.۳.۵	حمایت اجتماعی	۱۵۷

۱۵۷.....	۱.۳.۵. فشار
۱۵۸.....	۵.۳.۵. سوء مصرف مواد
۱۵۸.....	۶.۳.۵. خودکترلی
۱۵۹.....	۷.۳.۵. قربانی شدن

فصل ششم) نتیجه و راهکارها

۱۶۳.....	۱.۶. نتیجه گیری
۱۶۵.....	۱.۱.۶. ساخت های شبکه اجتماعی و پیوستگی به خانواده و بی خانمانی
۱۷۰.....	۲.۱.۶. سوءاستفاده جنسی و جسمی، خشونت خانواده (قربانی شدن) و بی خانمانی
۱۷۳.....	۳.۱.۶. سوء مصرف مواد و بی خانمانی
۱۷۸.....	۲.۶. تجارب و سیاست های اجتماعی کشورهای غربی درباره بی خانمانی
۱۷۹.....	۱.۲.۶. برنامه تهیه مسکن انتقالی (برنامه تهیه مسکن پشتیبان)
۱۸۰.....	۲.۲.۶. برنامه ایجاد سرپناه های اضطراری
۱۸۰.....	۳.۲.۶. توانخانه ها
۱۸۱.....	۶.۴.۲. برنامه فراهم کردن غذا برای بی خانمان ها
۱۸۱.....	۵.۲.۶. برنامه های بازدارنده اجتماعی
۱۸۲.....	۶.۱.۶. برنامه های آموزشی برای کاهش مصرف بیش از حد مواد (آوردوز)
۱۸۳.....	۷.۲.۶. برنامه آموزش درباره بی خانمانی (برنامه بی خانمانی یک شبه)
۱۸۴.....	۸.۲.۶. برنامه دادگاه بی خانمان ها
۱۸۵.....	۹.۲.۶. سایر برنامه های مقابله با بی خانمانی

منابع

۱۸۹.....	فارسی
۱۹۰.....	انگلیسی

پیشگفتار

این کتاب حاصل مطالعه بر روی نمونه‌ای از جمعیت بی‌خانمان (کارتن‌خواب) ساکن در شهر تهران می‌باشد و حاوی اطلاعات دقیقی و به‌روز از مشخصات کسانی است که دچار این آسیب اجتماعی هستند و می‌تواند راهنمای سازمان‌ها و افرادی قرار بگیرد که می‌خواهند با ریشه‌های بی‌خانمانی و کارتن‌خوابی آشنا شده و گام‌هایی در جهت کاهش و مقابله با آن بردارند. اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران با توجه به رهنمودهای معاونت امور اجتماعی و فرهنگی بر این نکته تأکید دارد که هرگونه اقدامی در جهت کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی از جمله کارتن‌خوابی بدون مطالعات کمی و کیفی افرادی که دچار این بلیه هستند نمی‌تواند مفید و سودمند واقع شود.

«کارتن‌خوابی» از پدیده‌های جدیدی است که در گوشه و کنار شهرهای بزرگ دنیا به چشم می‌خورد و هر روز ابعاد وسیع‌تری پیدا می‌کند. آسیب‌های اجتماعی ماهیتی پیچیده دارند که ترکیبی از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نیز مشخصات فردی را شامل می‌شوند. راهکارهای درمانی نیز نباید محدود به جمع‌آوری و درمان فردی این‌گونه افراد شود. مطالعه پژوهشگران در کشورهای مختلف دنیا حاکی از آن است که مقابله با آسیب‌های اجتماعی زمانی با

توفیق بیشتری همراه بوده است که بر اساس راه‌های درمانی از ابعاد مختلف توسط برنامه‌ریزان اجتماعی انجام گرفته باشد و به جای برخوردهای موضعی و موقت از راهکارهای درازمدت استفاده شود. امید است مطالعه این کتاب پژوهشی بتواند زوایای پنهان پدیده «کارتن‌خوابی» را برای کارشناسان، مدیران و پژوهشگران علاقه‌مند به این حوزه آشکار ساخته و با ارائه راهکارهایی به این قشر آسیب‌دیده اجتماعی کمک شود که به زندگی عادی خود بازگردند.

سیدرضا مصطفوی

مدیرکل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران

www.ketab.ir

مقدمه

کنترل آسیب‌های اجتماعی احساس امنیت و اعتماد بیشتری را به شهروندان می‌بخشد و چهره زیباتری را برای کلان‌شهری چون تهران به ارمغان می‌آورد. بنابراین لازم است در برنامه‌ای جامع نگر، با همکاری و مشارکت تمامی سازمان‌های دولتی و مردم نهاد، به طور شفاف و مسئولانه این مهم پیگیری شود. مسلماً این همکاری و مشارکت بدون اتخاذ بسترهای قانونی و مقررات، کارساز نخواهد بود. با توجه به افزایش گرایش جوانان به مصرف انواع مواد (از جمله مخدرات) به دلایل متعدد به نظر می‌رسد که در سال‌های آتی ما با افزایش معتادان کارتن‌خواب که بسیاری از اوقات از طریق تکدی‌گری و شیوه‌های غیرقانونی روزگار می‌گذرانند مواجه شویم. آمارهای مربوط به اقامتگاه‌های موقت شبانه (گرم‌خانه‌ها) در تهران نیز نشان‌دهنده این واقعیت است. اکثریت کارتن‌خواب‌های تهران که شب‌ها را در گرم‌خانه‌ها سر می‌کنند اعتیاد به مواد (مخدر) دارند و مشکلات و خسارت جبران‌ناپذیری که بویژه معتادان تزریقی ایجاد می‌کنند یکی از علل مهم ایجاد طرح ساماندهی و اسکان موقت آنان در گرم‌خانه‌ها بوده است. با وجود اینکه شهرداری تهران هزینه‌های هنگفتی را صرف کارتن‌خواب‌ها می‌کند، به علت پرهزینه و مخاطره‌آمیز بودن درمان کارتن‌خواب‌ها، سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی ابزار و امکانات لازم برای این موضوع را ندارند و ساماندهی آن‌ها به کندی انجام می‌شود.

بسیاری از مطالعاتی که در سطح جهانی انجام شده است می‌کوشند توضیح دهند که چرا افراد خاص نسبت به مسأله بی‌خانمانی آسیب‌پذیرند و چرا علیرغم اینکه برنامه‌های دولتی و اجتماعی که این رشد بی‌خانمانی را هدف قرار داده‌اند، باز تعداد افراد بی‌خانمان روزبه‌روز افزایش می‌یابد. محققان تلویحاً توضیحاتی در سطوح خرد و کلان برای بی‌خانمان شدن افراد بیان می‌کنند. توضیحات سطح خرد مانند نقص و کاستی‌های فردی (سوء مصرف مواد و الکل، اعتیاد شدید، مشکلات و مسائل جسمی یا روحی، قربانی شدن، نبود منابع اقتصادی کافی، ضعف شبکه حمایت اجتماعی و گسختگی در روابط خانواده)، نشان می‌دهند که افراد به دلیل نقص‌ها و کاستی‌هایشان است که بی‌خانمان می‌شوند. مشخصه‌های سطح کلان نیز شامل، تقاضا و تهیه مسکن، اجاره‌بها، نرخ بیکاری، نیرو رفاه و کمبود هزینه تهیه مسکن، می‌باشد. در ایران نیز علیرغم رشد علایق سیاسی و دانشگاهی به موضوع بی‌خانمانی، تلاش محققان برای درک بهتر عوامل خطر ساز منجر به بی‌خانمانی، به نسبت، کمتر بوده است. کتاب حاضر، علاوه بر توصیف وضعیت کارتن‌خوابی (بی‌خانمانی) در میان کارتن‌خواب‌های ساکن در اقامتگاه‌های موقت شبانه (گرم‌خانه‌ها) در تهران و تبیین جامعه‌شناختی آن، به بررسی و مطالعه پیشینه تجربی و نظری و نیز تجربیات جهانی و راه‌کارها (عمدتاً مطالعات انجام شده در امریکا و کانادا) در رابطه با کارتن‌خوابی پرداخته است. البته سازماندهی تحقیقات مشابه بر اساس عوض کردن واحد تحلیل و تحقیق در سطح کلان برای روشن نمودن بسیاری از زوایای پنهان کارتن‌خوابی در کلان‌شهر تهران ضروری به نظر می‌رسد.

دکتر اکبر علی‌وردی نیا

دانشگاه مازندران

زمستان - ۱۳۸۹